

A KÜLFÖLDRŐL HAZATÉRŐ MAGYAROK DEMOGRÁFIAI- TÁRSADALMI JELLEGZETESSÉGEI ÉS MOBILITÁSUKRA HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA*

Obádovics Csilla – Kulcsár László – Gödri Irén†

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja, hogy a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2016. évi mikrocenzusra és a nemzetközi migrációs kiegészítő adatfelvételre alapozva megvizsgálja az 1990 óta kivándorolt és az egy évet meghaladó külföldi tartózkodás után 1991 és 2016 között hazatérő Magyarországon született magyar állampolgárok (1) társadalmi-demográfiai jellemzőit, a (2) hazatérés utáni belföldi mobilitásának alapvető jellemzőit. A tanulmány célul tűzte ki azt is, hogy (3) a szakirodalomra támaszkodva a hazatérésnek a válaszokban megjelölt okai alapján kísérletet tegyen egy tipológia megalkotására. A visszatérőket ennek alapján négy típusba soroltuk: kudarcos, tudás hasznosító, érzelmi kötődő és tervezett visszatérő. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy e típusok között jelentős átfedések vannak, amelyeket a következő vizsgálati szakaszban pontosítani fogunk. A hazatérőket a hazatérés utáni területi mozgásaik jellemzője szerint költözött-nem költözött csoportokba soroltuk. A hazatérés után a településhatárt átlépő költözők aránya a visszatérő 20 éves és idősebb népesség 18,4%-a volt. A költözések 90,2%-a a hazatérés után egy éven belül, de a fele már az első három hónapban megvalósult. Keresztábra elemzéssel és logisztikus regresszió-analízissel vizsgáltuk, milyen demográfiai, társadalmi tényezők valószínűsítik a belföldi vándorlást a hazatérők körében. Vizsgálatunk arra is kitért, hogy mely tényezők hatnak a költözés időzítésére. E tényezők között a demográfiai jellemzőkön túl a visszatérés okai alapján

* A tanulmány a K129145 azonosító számú NKFI kutatás keretében készült.

képzett tipológia és a külföldön töltött idő hossza is szerepel. A logisztikus regresszió eredményei azt mutatják, hogy a fiatalabb korcsoportokhoz tartozóknak és a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezőknek van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek.

Tárgyszavak: nemzetközi migráció, visszatérő migráció, visszatérő migráció típusai, logisztikus regresszió

Obádovics Csilla, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Soproni Egyetem
Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
E-mail: obadovics@demografia.hu

Kulcsár László, Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar,
Institute of Advanced Studies Kőszeg (iASK)
E-mail: la.kulcsar@gmail.com

Gödri Irén¹

¹ Sajnos a kutatási terv kidolgozója és kutatás tervezett vezetője, Gödri Irén, a Népeségtudományi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa már nincs közöttünk. A koncepció kidolgozásában, a szakirodalom feltárásában tevékenysége meghatározó volt. Gondolatai, megfigyelései, elképzelései jelentős szerepet játszottak a tanulmány elkészítésében, ezért tartottuk szükségesnek nevét a szerzők között feltüntetni.

BEVEZETŐ GONDOLATOK

A nemzetközi vándorlás a történelem során mindvégig jelentős szerepet játszott a gazdasági-társadalmi és kulturális folyamatokban. A külföldre vándorlás, majd visszavándorlás a népesség mozgásának régóta ismert jelensége. Már a középkorban a céhek által előírt mestervizsga az esetek nagy részében tartalmazta a külföldi „szakmai gyakorlat” teljesítését. A visszatérő jelölt tehát egy komoly tudástranszfert valósított meg az érintett erőforrások területén. Ez legalábbis a kezdetekben jelentős gazdasági előnnyel kecsegtetett a városok számára. Később azonban a gazdasági fejlődés, az ipari forradalom, letörve a kézműipart, hátrányos helyzetbe hozta a céheket, főként azokat, amelyek nem tudtak váltani olyan termékekre, amelyek esetében a kézműves termelés piacképes volt és maradt (Faragó, 1998). Így tehát az a transzfer szerep, amit a hazatérő céh-legények valósítottak meg korábban, átadta a helyét a külföldi tőke és beruházásokkal együtt járó új tevékenységeknek, s a mai értelemben vett külföldi munkavállalóknak, a hazatérőknek.

Napjainkban a külföldi munkavállalókon keresztül a tudástranszfer sok esetben *informális úton* valósul meg, amikor a munkát végző kisipari, szolgáltató ipari stb. külföldi munkavállalók új módszerekkel, eszközökkel, anyagokkal ismerkednek meg, majd azt hasznosítják a hazatérés után (Gittins and Fink, 2015). Tudástranszfert valósít meg az a tudományos kutató is, aki tanulmányai, ösztöndíjai alatt a vonatkozó szakirodalom ismereteit, intézményi tapasztalatait hasznosítja hazai munkájában. Ez utóbbi esetben nagy a valószínűsége annak, hogy a tudástőke mellett kapcsolati tőke is keletkezik és hasznosulhat.

A visszatérő migráció kutatásában alapvetően két diszciplináris irányzat alakult ki. Az egyik a közgazdaságtani megközelítés, amely a hazatérő migránst, mint a gazdasági folyamatokra reagáló, racionális stratégiát kidolgozó, racionális döntéseket hozó szereplőt tekinti (neo-klasszikus közgazdaságtan), majd a témához kapcsolódó, a társadalomtudományokhoz közelebb álló elméleti vonulata, a munkaerő-vándorlás új közgazdaságtana (New Economics of Labour Migration), amely a migrációs döntést már háztartások szintjén kezeli. A másik jellegzetes megközelítés pedig a szociológiai, szociálpszichológiai, kulturális antropológiai kutatások, amelyek rávilágítanak a társadalmi, strukturális és kulturális kontextusok alapvető jelentőségére a visszatérő migráció jelenségével kapcsolatban.

Elsősorban a nagy társadalmi-gazdasági-politikai változások időszakában, amikor a külföldre irányuló migráció felerősödik, az érintett kormányok fokozottabb érdeklődést mutatnak a téma iránt. Egyrészt megpróbálják mérsékelni a kifelé irányuló vándorlást, másrészt komoly erőfeszítéseket tesznek a visszaván-

dorlás, főként a sikeres kivándorlók visszatérésének (pozitív szelekció) támogatására. Az állami erőfeszítések azonban sok esetben kevésbé eredményesek, mivel például a kudarc miatt visszatérők esetében a hazatérésnek kevés köze van a hazai viszonyokhoz, illetőleg a visszavándorlást csábító állami kezdeményezéseknek. A visszavándorlás érdekében tett „tétova” állami lépéseknek többek között az az oka, mint Hárs (2016a,b) is megállapítja, a tudományos kutatások kevés figyelmet fordítanak a kivándorlás és a visszavándorlás okainak és következményeinek szisztematikus elemzésére. Tezcan (2019) szerint a fő nehézség az adatok hiánya, az elemzések nem kellő megalapozottsága akár kvantitatív, vagy kvalitatív vizsgálatokról van szó.

Az, hogy alacsony, vagy magas a visszavándorlók száma, növekszik vagy csökken ez a szám, igen keveset mond, ha nem ismerjük e népesség demográfiai, társadalmi összetételét, annak alakulását és regionális sajátosságait. Így a Horváth (2016) által jelzett igen magas magyar visszavándorlási arány egyformán adhat teret a pozitív és a negatív értékeléseknek is. Hárs és Simon (2017) adatai alátámasztják az előző megállapítást, amikor megállapítják, hogy a külföldön munkát vállalók és a hazatérők társadalmi és foglalkozási jellegzetességeik erősen eltérők. Másképpen szólva, a hazatérők számossága nem hozható közvetlen kapcsolatba a „küldő ország” gazdaságának pozitív alakulásával.

A fogadó ország romló gazdasági körülményei és az azzal együtt járó társadalmi feszültségek is erősíthetik a visszavándorlás jelenségét. (Poznan, 2017; Kulcsár és Kulcsár J., 2019). A hazatérőkre ható itthoni tényezők közül a szakirodalom szerint az otthoni kapcsolatrendszer vonzó, biztonságot nyújtó hatásának van a legnagyobb jelentősége (Şener, 2018). Sussman (2011) tipológiája a visszatérő migránsok identitás-változásait tartja a középpontban. Az identitás-változás rugalmassága, vagy rugalmatlansága Sussman szerint könnyítheti vagy éppen nehezíti a visszatérők beilleszkedését, de a kinti viszonyokhoz való alkalmazkodást is. Sussman modellje alapján Hegedűs és Lados, (2017), valamint Lados és Hegedűs (2016, 2019) a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező visszatérők esetében rugalmasabb identitás-váltást figyeltek meg, ami könnyebbé tette a beilleszkedést.

Magyarország Európai Unióba történő belépése után, majd a munkaerő-piaci korlátozások feloldásának következményeként a hosszabb-rövidebb időtartamú külföldi munkavállalás jelentősen megnövekedett (Moreh, 2014; Hárs, 2016a; Bruder és Szabó 2022), és ez egyrészt problémákat okozott a magyar munkaerő-piacon (Bodnár és Szabó, 2014), másrészt viszont előnyökkel járt nemcsak a kivándoroltak, illetve családtagjaik számára, hanem visszatérésük után feltehetően valamelyest a hazai gazdaság és társadalom számára is.

Ez utóbbi megállapítás alátámasztása lényegesen nehezebb feladat. Itt nemcsak az anyagi javak különböző hasznosítására gondolunk, hanem például az említett tudástranszfer és kapcsolatháló jelentette előnyökre, amelyekkel a hazatérők rendelkezhetnek, vagy olyan kulturális mintákra, amelyek akár innovációként is értelmezhetők. Ezeket nevezte már évtizedekkel korábban Levitt (1998) „társadalmi átutalásnak” (social remittance), mely elnevezés ma is aktuális. Ugyanolyan hasznos lehet természetesen a külföldön maradtak közvetítő, erőforrásokat (nem csak anyagiakat) növelő szerepe is. A kutatási eredmények ezen a területen sajnos igen szerények.

Ezek az előnyök, vagy előnyösnek vélt változások azonban véleményünk szerint csak mikro-regionális szinten vizsgálhatók és értelmezhetők megalapozottan. DaVanzo és Morrison (1981) már közel fél évszázada megállapították a „hely-specifikus tőke” tulajdonságainak alapvető jelentőségét az eredeti helyszínre történő hazatérést és ottmaradást illetően. Hausmann és Nedelkoska (2018) tanulmánya is alátámasztja ezt a gondolatmenetet, mivel véleményük szerint a visszatérőknek a munkaerőpiacra gyakorolt hatása alapvetően a hazatérők és a helynek, ahova hazatértek, jellegzetességeitől függ. Vállalkozásbarát helyi környezetben például komolyabb sikerre számíthatnak, mint az új vállalkozásokkal szemben ellenségesebb, tradicionális környezetben. Ez utóbbi körülmény akár az elköltözési szándékot is erősítheti.

A visszavándorlás körülményeit tehát a fogadó ország és az otthoni helyzet együttesen határozzák meg, s a mérleg nyelvének mozgását a két állapot (visszavándorlás – maradás) között nemcsak gazdasági szempontok befolyásolják, hanem politikai, pszichológiai és szociológiai tényezők is. Ebből fakad az a kérdés, hogy vajon a visszatérő migráció milyen előnyt jelent a kibocsátó ország társadalmá, gazdasága számára? A válasz nem olyan egyszerű, ahogyan esetleg gondolnánk. Nagyrészt attól függ, miket sorolunk az előnyök körébe. Csak kifejezetten az anyagi előnyöket, vagy tágabban értelmezve kulturális, tudásbéli előnyöket is, illetve a társadalmi és humán tőkét, nem csak a pénztőkét, ahogyan Black et al. (2006) kifejtette, továbbá a társadalmi viszonyokat átalakítani akaró törekvéseket is előnyként vesszük figyelembe (Hofreiter and Koštialová, 2019).

Néhány demográfiai, szociológiai tényező alapvető jelentőségű lehet a visszatérő migránsok szerepének megítélésénél. Általában ilyen az életkor, a családi állapot, a szakmai gyakorlat, a képzettség és a kinti foglalkoztatottság jellemzői. Ha például egy diplomás külföldön szakképzetlen munkakörben volt alkalmazva, az anyagi erőforrásokon és bizonyos morális jellemzőkön túl komoly szakmai tudástranszfert nem valósít meg. Ez alól kivételt jelenthet a nyelvismeret, amelyet kamatoztathat későbbi életében. A megszerezhető anyagi javak komoly vonzást

gyakorolnak minden iskolai végzettségű csoportra szinte függetlenül a végzett munka és a képzettség összefüggésétől (Trevena, 2013; Pietka et al., 2013).

A visszatérés motívumai sokfélék lehetnek: a honvágy, az átélt kudarcok, az anyagi előnyöktől a tudástranzferen át a romló gazdasági helyzetig, az erőszakos cselekedetig, valamint a társadalmi konfliktusokon keresztül a hazai státus várható emelkedéséig terjednek. Esetünkben természetesen nincs szó erőszakos cselekedetéről sem a küldő, sem a fogadó országok vonatkozásában, a többi motívum viszont nagy valószínűséggel előfordul. Számolnunk kell azzal is, hogy a hazatérő migránsok nem egyformák se élet és családi körülményeikben, se anyagiakban, se motívumaikban, sem pedig elképzeléseikben, terveikben. Demográfiai szempontból és strukturálisan egyaránt sokrétű embercsoportról beszélünk, amelynek migrációs motívumai és gyakorlata sem egyforma.

A tanulmány célja, hogy a KSH 2016. évi mikrocenzusra és a nemzetközi migrációs kiegészítő adatfelvétellel alapozva megvizsgálja az 1990 óta kivándorolt és egy évet meghaladó külföldi tartózkodás után 1991 és 2016 között hazatérő Magyarországon született magyar állampolgárok (1) társadalmi–demográfiai jellemzőit, a (2) hazatérés utáni belföldi mobilitását. A tanulmány célul tűzte ki azt is, hogy (3) a szakirodalomra támaszkodva a hazatérésnek a válaszokban megjelölt okai alapján kísérletet tegyen egy tipológia megalkotására. A szakirodalom ebben a vonatkozásban számos megközelítést tartalmaz. Egységes tipológiáról nem beszélhetünk, sőt King és Kuschminder (2022) a fogalom meghatározásában (visszatérő migráns) sem talált egységet. A tipológiát alkotó kísérletnek mégis azért van értelme, mert egyrészt a demográfiai változók szerepe is megmutatkozhat az egyes típusokkal való összefüggésben, másrészt pedig segít értelmezni a visszatérők esetleges eltérő társadalmi jellemzőit és a visszatérés motívumainak alakulását. Mindezek pedig jól hasznosíthatók a későbbi vizsgálatok során.

VISSZATÉRŐ-TIPOLÓGIÁK ÉS A BELFÖLDI MOBILITÁS A SZAKIRODALOMBAN

TIPOLÓGIAI KÍSÉRLETEK

A szakirodalom egy része a hazatérést olyan gazdasági előnyként értelmezi, amely az anyagi erőforrásokon, a megszerzett ismeretek hazai hasznosításán, de egyéni (családi) és helyi lokális szinten keresztül realizálódik. Sok esetben a siker elsősorban az anyagi lehetőségek bővülését jelenti, s főként a fogyasztás területén mutatkozik meg, kevésbé a fejlesztések, a beruházások és a vállalko-

zások terén. A visszatérés tényét más esetekben kudarcként értékelhetjük, ha a kitűzött célok valamilyen okból nem, vagy csak részben valósultak meg. Kudarcként értelmezhető az is, ha a hazatérő migráns integrációs problémákat élt át, nem tudott beilleszkedni, nem kapott megfelelő elismerést (Fong, 2012).

A visszatérést kudarcként megélők vizsgálata különösen nehéz, mivel egyfelől a célok realitása is eltérő lehet és a körülmények is változhatnak, másfelől – és ez a nehezebben feltárható – a kudarc elismerése önmagában is frusztráló, különösen, ha az téves önértékelésre, vagy a várható körülmények túlértékelésére vezethető vissza.

A visszatérőknek a tudástranszfert hangsúlyozó típusa nem csupán a hazatérő szándékaitól függ. A régió gazdaságában játszott szerepe részben magától a visszatérő migráns erőforrásaitól (humán, pszichológiai stb.), másrészt a régió (szűkebb – tágabb) helyzetétől függ. A szakirodalomban erre helyezi a hangsúlyt például Lang (2013) és Lang és Nadler (2014) által szerkesztett tanulmánykötet is.

A fentiekből következően a hazatérést kiváltó okok és a következmények vizsgálata nem egyszerű feladat. Egyrészt nem feltételezhető, hogy csak egy ok játszik közre a hazatérésben, hanem különböző okok kombinációja eredményezi azt (King, 1978). Ez azt is jelenti, hogy a neo-klasszikus közgazdaságtan, vagy a munkaerő vándorlás új közgazdaságtana (New Economics of Labour Migration) alapján végzett vizsgálatok önmagukban nem adnak helyes választ a hazatérés kérdésre (Cassarino, 2004). A közgazdasági felfogás jellemzi például Dustmann és Weiss (2007) írását, amelyben a szerzők a visszatérést egyrészt a költség-haszon kalkuláció összefüggéseire, másrészt a humán tőke konvertálásának lehetőségeire vezetik vissza. Wahba (2022) azt írja, hogy a közgazdászok úgy tekintenek a visszatérő migrációra, mint egy „kirakós játékra”, aminek középpontjában a legfontosabb tényező a bérkülönbség áll, amely a küldő és a fogadó ország munkaerőpiaca között tapasztalható. A többi tényező, jegyzi meg Wahba, ennek a központi jellegzetességnek van alárendelve.

Ezzel szemben Cassarino (2004), már korábban leírt, továbbá King és Kuschminder (2022) véleménye szerint a társadalmi kontextust figyelembe vevő strukturális megközelítés (társadalmi rétegződés, kulturális jellemzők, egyenlőtlenségi viszonyok stb.) a kinti tapasztalatok jelentősége mellett, további megalapozott motívumai lehetnek a hazatérésnek és nem csak a kinti sikertelen vagy sikeres foglalkoztatási, jövedelmi jellemzők. A strukturalista felfogás a visszatérő migránsok esetében a társadalmi kontextus szerepét nemcsak a fogadó országban, hanem az otthoni eredeti helyükön is vizsgálja, azaz arra is koncentrálni, hogy a hazatérők reintegrációja miként alakul, illetve alakulhat a helyi társadalomban.

A reintegráció lehet sikeres, vagy sikertelen, s ez utóbbi esetben befolyásoló motívuma lehet akár az eredeti hely elhagyásának is (Gmelch, 1980).

A hazatérő migránsok típusokba történő rendezését Magyarországon ismereteink szerint ifj. Leopold Lajos (1908) végezte el a 20. század elején. Tipológiája azonban nem terjedt el a nemzetközi szakirodalomban, főként a magyar nyelv nemzetközileg korlátozott ismerete miatt. Típusai közül több ma is értelmezhető: egyrészt a kudarcot átélő hazatérő, aki nagyrészt a fogadó ország gazdasági helyzetében, a rá vonatkozó jogi szabályok negatív módosulása következtében, bizonyos részben a társadalmi megítélés miatt, vagy személyi jellemzők miatt tért haza. Ezek a változások gazdasági és társadalmi szempontból is megnehezíthették az adaptációt a fogadó országban. Példaként említhetjük az első világháború által kiváltott eseményeket, mivel a bevándorlók közül a magyarok a németekkel együtt komoly atrocitásoknak voltak kitéve az Egyesült Államokban (Oravecz, 2017). A visszatérő török munkások hasonló problémákról számoltak be ebben a korban (Kunuroglu et al., 2018). Azt sem szabad elfelejteni, hogy a „kudarcos visszatérők” sokszor nem rendelkeztek olyan képzettséggel, ismeretekkel, amelyeket a fogadó ország az adott időszakban fontosnak tartott és csökkentette volna a taszító faktorok jelentőségét. A kudarchoz hozzájárulhat a lehetőségek vagy a saját személyi tulajdonságok túlértékelése és az ezt követő csalódás is. Ezekben az esetekben sokszor a külföldi munkavállaló „felmenti” önmagát, s a felelősséget a kudarcért áthárítja a külső tényezőkre. Nagyon valószínű, hogy e típusba tartozó hazatérő migránsok nem járulnak hozzá a hazai gazdaság fejlődéséhez.

Leopold másik típusa, amelyet ma is használhatunk a tipológia alkotásánál, a mai szóhasználattal élve (Cerase, 1974) a „tradicionális” típus, aki megtakarított pénzét arra használja, hogy korábbi lakóhelyén gazdaságát, háztartását javítsa, státusát reprezentatív fogyasztással emelje (Scârnc-Donnişoru and Csesznek, 2017). Továbbá nincs szándékában az elköltözés, mivel társadalmi hálózatai a településhez kötik, így az elköltözés nem kecsegtet komoly előnnyel.

A visszatérő migráció tipológiájának megalkotásával kapcsolatban a tudományos gondolkodás az 1980-as években vált intenzívvé. Különösen azután, hogy Rómában 1981-ben megrendezték az első Európai Konferenciát a visszatérő migráció témájában (Kubat, 1984). A témát korábban tárgyaló írások, mint például Cerase, vagy King azonban már ezt a konferenciát megelőzően több visszatérő migráns típust vázoltak fel. Egyfelől a kudarc eredményeképpen visszatérő migráns típust, mint láttuk ezt már Leopoldnál is. A konzervatív visszatérő migránst, korábban tradicionális jelzővel illettük, aki nem akarja megváltoztatni azt a társadalmi kontextust, amit elhagyott és amibe visszatért, hanem előnyösebbé akarja azt tenni családja és önmaga számára (Leopoldnál ez a típus

is megtalálható). Az innovatív hazatérőt, aki a megszerzett tudást, képességet hasznosítani szeretné akár szűkebb környezetében, vagy akár mobilitás révén távolabb, ahol erre fogadókésztséget talál. Végül a visszatérő nyugdíjas migráns, aki az ismerős társadalmi környezetbe tér vissza és élvezzi az eltérő gazdasági, szociális transzferek nyújtotta előnyöket.

King (1978) véleménye szerint a visszatérő migránsok elenyésző hányada tekinthető „fejlesztés orientált” gondolkodásúnak. A visszatérők szerinte nem játszanak lényeges szerepet az ország gazdasági életében, legfeljebb a szűkebb lakókörnyezetükben, ahol viszont a beilleszkedésük sokszor komoly problémákat jelent. A problémákkal megküzdeni nem tudók területi mobilitása megfigyelhető, de a visszatérők területi mobilitása nem feltétlenül kapcsolódik a fejlesztés orientált gondolkodásmódhoz. Más esetekben a visszatérő migránsok csak a hazai munkaerőpiac „lyukainak” betöméséhez járulnak hozzá eltérő határfokkal. A hazautalások viszont játszhatnak bizonyos szerepet az ország devizagazdaságának alakulásában, de elsősorban hatásuk a családi, lakóhelyi viszonyok változásában figyelhető meg.

King a visszatérő migránsoknak három típusát különbözteti meg. Egyrészt a *„kényszerű” hazatérőket*, akiket gazdasági, politikai, vagy egyéb okok bírnak rá a visszatérésre, mint például a Brexit hatására megváltozott (David and Barwińska-Małajowicz, 2018), a külföldi munkavállalókat érintő szabályozások. Másrészt a *„tervezett” hazatérők* csoportját, akik céljukat elérték, például az anyagi megtakarítást, amit otthon státusnövelő fogyasztásra fordítanak, vagy a tanulmányi ösztöndíjasok, akik hazatérnek az eleve meghatározott idő letelte után. A tervezett hazatérők másik típusát az *„innovatív”* elképzelésekkel *hazatérők* jelentik King szerint. Ennek a csoportnak a reintegrációs folyamata a legtöbb konfliktussal terhelt, s sokan potenciálisan a költözők csoportját növelhetik. Harmadrészt King a *„spontán” hazatérők* típusát említi, akik valamilyen emocionális ok (hónvágy, egyedüllét, szeretteik hiánya stb.) miatt előre nem tervezetten térnek haza.

Gmelch (1983) három motiváció-dimenziót tart lényegesnek a hazatérők tipizálásánál. Mindhárom dimenziót a „push-pull” kategória páros keretén belül értelmezi. A dimenziók a következők: (1) személyes, családi dimenzió, mint például „hiányzik a család” és személyes okok, kudarcok; (2) gazdasági dimenzió, például jó otthoni munkalehetőség, ígéretes vállalkozás indítás, másfelől rossz kinti munkafeltételek, munkanélküliség; (3) társadalmi körülmények, mint például a hónvágy, reintegráció az otthoni környezetben, vagy a másik oldal: kint idegennek érzi magát, a biztonság hiánya.

Barjaba és Barjaba (2017) tipizálása még egyszerűbb. Ők egyrészt *önkéntes visszatérőkről* és *kényszerű visszatérőkről* beszélnek, akik a romló gazdasági helyzet következtében térnek haza. Ez utóbbi típusú visszatéréseket vizsgálja

Kerpaci és Kuka (2019) a görög válság hatására hazakényszerülő albán migránsok esetében.

A transznacionális megközelítés szerint (King és Kuschminder 2022, 7) a hazatérő migráns számára az otthon és a külföld között a megteremtett gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatok biztosítják azt, hogy a „történetnek nincs vége, az ajtó nem zárult be” a további külföldi migráció előtt, akár a következő nemzedék esetében sem.

A következőkben kísérletet teszünk egy hazatérő migráns tipológia megalkotására a szakirodalom alapján, összekötve a kialakított típusokat a mikrocenzus adatbázisában található, a hazatérés okaira vonatkozó kérdésekkel. Erre mindenképpen szükség van, mivel azt feltételezzük, hogy a hazatérők besorolhatók e típusok valamelyikébe. Azt is valószínűsíthetjük, hogy az egyes típusok eltérő társadalmi-demográfiai vonásokkal rendelkeznek. Legfőképpen pedig területi mobilitásuk mentén térnek el lényegesen egymástól. Ismét jeleznünk kell, hogy módszertani problémák miatt a mikrocenzus és a nemzetközi migrációs kérdőív kérdései nem teszik lehetővé a kellő megalapozottságú típusalkotást.

A típusok megalkotásánál ifj. Leopold (1908), Cerase (1974), King (1978), Cassarino (2004), Dustmann és Weiss (2007), Gmelch (1983) és Barjaba és Barjaba (2017) munkáira támaszkodtunk. Más szerzők által alkotott típusok jó-részt lefedik e szerzők által kimunkált típusokat, bár az utóbbiak között is vannak átfedések. Ezeket szemlélteti a *1. táblázat*.

Látható, hogy az említett szerzőknél a tipológia több dimenziót tartalmaz és egy hazatérő akár több típusba is besorolható. A felvetett kifogások ellenére az általunk javasolt tipológia első három kategóriája jól elkülöníthető a mikrocenzus adatai alapján. Ebben az esetben is fennáll a szakirodalom bemutatásánál jelzett sajátosság, miszerint nem egy okról, hanem okok kombinációjáról van szó (King, 1978). Jelen tanulmányban csak a hazatérés legfontosabbnak ítélt okát vettük figyelembe. Tipológiánkban a tervezett hazatérő típus értelmezése már nehezebb, mert például átfedés jöhet létre más kategóriákkal, például a tudást hasznosító kategóriával.²

² A mikrocenzus nemzetközi migrációs kérdéskategóriájának B21b. kérdése alapján került kialakításra a tipológia. A kérdésben szereplő „teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél” kategória a többivel együtt értelmezve konfúzus, mivel nem tudjuk, hogy a cél vajon melyik másik kategóriához áll közel, s tulajdonképpen mi teljesült. Azok esetében, akik több kategóriát választottak, a probléma esetleg korrigálható, de azokban az esetekben, ahol csak egy válaszlehetőség került rögzítésre, ez a nehézség fennmarad. A kérdés válaszkategóriái közül kihagytuk a „politikai, ideológiai ok” választ az igen alacsony említési arány (0.6%) miatt. Az „egyéb” választ pedig értelmezési ok miatt hagytuk ki. A mikrocenzus hivatkozott kérdéskategóriája a típusalkotás szempontjából tehát nem volt tökéletes, de ez nem jelenti azt, hogy a típusalkotási kísérletünk felesleges lett volna. Többek között azért sem, mert a jövőbeni kutatások támaszkodhatnak a feltárt problémákra. Ez a tudományos tevékenység természetes jellege.

1. táblázat. A külföldről hazatérők típusai, motivációi

Saját visszatérő típusok	ifj. Leopold (1908)	Cerese ^a (1974)	King (1978)	Gmelch (1983)	Dustmann és Weiss (2007)	Barjaba és Barjaba (2017)
Kudarcos	Kudarcos	Kudarcos	Kényszerű	Gazdasági, társadalmi	Emelkedő kinti költségek, csökkenő haszon	Kényszerű
Tudás hasznosító	-	Innovatív	Innovatív	-	A megszerzett humán tőke érvényesítése otthon kedvezőbb	Önkéntes
Érzelmi kötődő	-	-	Spontán	Személyes	-	Önkéntes
Tervezett visszatérő	Tradicionalis	Konzervatív	Tervezett	-	A megtakarítás otthoni költsége kedvezőbb	Önkéntes

^a Cerese egyik típusát, a „hazatérő nyugdíjast” nem vettük figyelembe.

Forrás: saját szerkesztés.

A HAZATÉRŐK TERÜLETI MOBILITÁSA

Magának a hazatérésnek, a hazatérés utáni költözésnek³ éppúgy, mint a nem-költözésnek számos oka lehet. Feltételezhető, hogy a területi mozgás nem egyszerűen véletlenszerű ebben a csoportban sem, éppúgy, mint a lakosság körében általában. Tévedés lenne tehát azt megállapítani, hogy a hazatérő migránsok közül a nem költözők, csak az úgynevezett „tradicionalis” hazatérők, vagy a „kudarcos” visszatérők közé tartoznak (Scârnci-Domnişoru és Csesznek, 2017), akik nem képviselnek komoly gazdasági vagy társadalmi, kulturális megújulási törekvéseket, a költözők pedig igen.

A hazatérők területi mozgása természetesen azt is jelentheti, hogy a külföldön megszerzett erőforrásokat érvényesíteni szeretnék, s ehhez a törekvéshez

³ Költözött: itt csak a településhatárt átlépő költözést számítjuk ebbe a kategóriába. A településen belül költözők a nem költözött csoportba tartoznak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a településen belüli költözés is együtt járhat gazdasági gyarapodással, a településen belüli státusz változással, azonban a kérdőív ebből a szempontból nem adott lehetőséget a részletesebb elemzésre.

a területi mobilitás lehet az egyik eszköz (DaVanzo and Morrison, 1981; Fong, 2012). Ez a helyzet azonban nem tekinthető kizárólagosnak. Könnyen lehetséges az is, hogy a *mobilitási szándék már korábban létezett*, s a külföldi tartózkodás során szerzett erőforrások megkönnyítették a mobilitást gátló közbülső akadályok leküzdését (Lee, 1966).

A visszatérő migránsok területi mozgása összefüggésbe hozható viszont a visszatérők különböző típusaival. A szakirodalomban megfigyelhető tipológialakotási kísérletek áttekintése azért is volt fontos, mert ezek alapján megkísérelhetjük megállapítani, hogy a költözés elsősorban mely csoportokra lehet jellemző.

A transznacionális megközelítés a társadalmi és szimbolikus kapcsolatoknak olyan kombinációja, amely hálózatokba szerveződik és egyidőben több bázist képvisel, fenntartva e többközpontúság helyhez kötő, de egyben mobilizáló jellegét is (Faist and Bilecen, 2019). A transznacionális megközelítés a visszatérő migránsok esetében az otthoni környezet társadalmi és történeti jellemzőit tartja fontosnak, amely megakadályozza az otthontól való végleges elszakadást és előkészítheti a hazatérést is, de nem törli a nemzetközi kapcsolatokat sem (Gábrriel és Horváth, 2020).

A társadalmi hálózat elmélet meglátása szerint a visszatérő migráns helyzete sokszor csak átmeneti, mozgása a hálózatban tovább folytatódik (Illés és Kincses, 2009). Az igénybe vett hálózat azonban nem feltétlenül jelent helyelhagyást, hanem éppen az ellenkezőjét, a maradás irányába is hathat (Farrell et al., 2012). Marasztaló erejűként az „erőskötéseknek” igen jelentős (Granovetter, 1973). A hálózat más elemei viszont, például a gravonetteri „gyenge kötések” erőteljesen mutathatnak a költözés irányába. Ez a megállapításunk döntően Bauman „folyékony” (liquid) modernizáció elméletére támaszkodik. Bauman megfigyelése szerint jelenleg a „társadalmi hálózatok dezintegrációja” zajlik (Bauman, 2000, 14.), amely folyamat fellazítja a hagyományosan erős intézmények (család, közösségek) szabályozó és kontrolláló szerepét. Hasonló összefüggést jelzett Bodó (2019), amikor megállapítja a migrációs folyamatok egyenlőtlenségeket erősítő következményeit. Ezeknek hatásaként a migráció negatív megítélését tartja napjainkban jellemzőbbnek, szemben a pozitív véleményekkel. A likvid modernizáció jelensége egyben azt is előtérbe állítja, hogy a gravonetteri erős kötések befolyása gyengül, a gyenge kötéseké pedig erősödik, ami viszont fontos a mobilitás szempontjából (Engbersen, 2012). Engbersen és Snel (2013) a likvid migráció elméletének segítségével magyarázza a hazatérők egy részének instabil helyzetét. Az instabilitást részben, mint jeleztük, a hagyományos intézmények helyhez kötő erejének gyengülése okozza, másrészt a readaptáció folyamatának feszültségei, sikertelensége, a helyi intézmények nem kellő mértékű támogatása. Ahogy Gmelch (1980) jellemezte, a hazatérők jelentős részénél a

hónvágy érzését felváltja a csalódás érzése. Ní Laoire (2007) véleménye, miszerint a visszatérő migránsok jelentős része köztes helyet foglal el a helyi lakosok és a beköltözők között, szintén ezt az instabilitást mutatja. Mindezek a tényezők nyomást gyakorolhatnak a visszatérő migránsra, ezzel területi mozgást válthatnak ki elsősorban a fiatalok körében, akik gyakran nem találnak megfelelő munkát, jövedelmet a rurális területeken, aspirációjukat nem tudják megvalósítani, s mozgásuk feltehetően a városok, fejlettebb területek felé irányul. A hazai szakirodalom már régóta észleli a belföldi vándorlás városi, városkörnyéki, főként az ország középső és nyugati területei felé történő irányultságát (Gödri és Spéder, 2009; Dövényi, 2009; Kulcsár és Obádovics, 2016; Bálint és Obádovics, 2021). Azt, hogy esetünkben a költöző hazatérők mozgása hasonló, vagy eltérő jellegzetességet mutat, majd egy következő tanulmányban elemezzük részletesen. A likvid migráció elméletének, amelyet Engbersen és Snel tipikusan az EU keleti bővítésével hozott összefüggésbe, néhány vonását magunk is a hazatérők költözési magatartását magyarázó tényezőnek tartjuk, amely alkalmas általánosabb elméleti keretet biztosítani a visszatérők területi mozgásának sajátosságaihoz. Anacka et al. (2013) a már klasszikusnak számító Ravenstein (1889) és Lee (1966) elméleti megközelítéseit ötvözte a likvid migrációs megközelítéssel és többek között arra a kérdésre keresett választ, hogy milyen stratégiát alakítanak ki a visszatérők az otthoni mobilitással kapcsolatban. A visszatért lengyel migránsok területi mozgásának néhány aspektusával Klein-Hitpaß (2013) foglalkozik, de kizárólag a magasan képzett hazatérők területi mobilitását vizsgálja abból a szempontból, hogy igazolható-e az a hipotézis, miszerint a visszatérő magas képzettségű migránsok a gazdaságilag legfejlettebb terület felé orientálódnak. A lengyel adatok nem igazolják ezt a feltevést szerinte, mivel az ebbe a csoportba tartozó visszatérők többsége más területek felé vándorol, amelyek igen eltérő gazdasági jellemzőkkel rendelkeznek. Ez az összefüggés felhívja a figyelmet arra, hogy a visszatérő migránsok területi mobilitásának vizsgálatánál a vonzó és a taszító (pull-push) tényezőket egyaránt figyelembe kell venni (Németh és Lőrincz, 2019). A visszatért migránsok területi mobilitását valószínűleg erősen befolyásolja az a körülmény is, hogy a kívánatos területek (fejlettebb határterületek, fővárosok stb.) milyen mértékben „telítettek” a hazatért migránsok által felkínált erőforrások szempontjából.

A felkészülés a hazatérésre nemcsak az új ismeretek, készségek, megoldások elsajátítását foglalja magában, hanem az otthoni viszonyok ismeretét is. Ez utóbbi különösen fontos az esetleges területi mobilitás szempontjából.

Az áttekintett szakirodalom és választott témánk kapcsolatát a következőkben összegezzük:

1. Mivel a hazatérő migránsok területi mozgását nem szakíthatjuk el az őket érintő társadalmi folyamatoktól, ezért a szakirodalom által felvázolt tipológiát abból a szempontból értelmeztük, hogy vajon a területi mozgás egyformán érinti-e a különböző típusokat. Az empirikus elemzésnél megkíséreljük figyelembe venni az egyes típusok jellemzőit.
2. A szakirodalom alapján megkérdőjelezhető, hogy a külföldről visszatérő költözők csak az innovatív gondolkodású csoportból kerülnek ki. Egyrészt ugyan a reintegrációs nehézségek növelik a költözés valószínűségét, másrészt viszont a nem költözők között sem kizárt a fejlesztés orientált visszavándorlók jelenléte.
3. A szakirodalom megerősít bennünket abban, hogy főként a rurális térségek munkaerőpiaca nem kedvez a visszatérőknek akkor sem, ha nem rendelkeznek magas képzettséggel és innovációs készséggel, így a költözés körükben is jellemző lehet, különösen, ha az elérhető jövedelem alacsonyabb a külföldön megszokottnál.
4. A költözés a likvid migrációs elmélet alapján kevésbé valószínűbb azok körében, ahol a hagyományosabb intézmények őrzik a befolyásukat. Ezek feltehetően elsősorban a tradicionálisabb térségekben találhatóak.
5. A szakirodalom álláspontja nem egységes a visszatérő külföldi munkavállalók társadalmi összetételére, otthoni tevékenységére vonatkozóan. A közgazdasági elméletek az ökonómiai motívumokra koncentrálnak, s mint ilyenek elsősorban az input tényezőket mérik (az átutalt, hazahozott pénz mennyisége, a munkahelyek számának alakulása stb.), s ritkábban tekintenek az outputra, az eredményekre. Az utóbbiak azonban nehezebben is mérhetők. A szociológiai, antropológiai, pszichológiai megközelítések a társadalmi körülményeket, a megfigyelt tevékenységeket, eredményeket, s a kapcsolatos magatartásokat, feszültségeket, illetve a megoldásukra tett kísérleteket, vagyis a hazatérő és családja, eredeti közössége közötti viszonyokat állítják a középpontba, amelyek nem érthetők meg a közgazdaságtan alapján. Ide tartozik a visszatérők területi mozgása, vagy költözési viselkedése is.
6. Ez utóbbi jelenséggel kapcsolatos szakirodalom meglehetősen szegényes. Általában szinte csak mellékes megjegyzések fogalmazódnak meg arról, hogy a visszatérők egy része, ha költözik, elsősorban a városi, a fejlettebb, több lehetőséget nyújtó területek felé veszi az irányt, de részletes, átfogó elemzés nem található.

AZ ADATOK ÉS A MÓDSZER

A tanulmány a 2016. évi mikrocenzus adatfelvételére, annak kiegészítő nemzetközi migrációs blokkjának adataira támaszkodik. Az adatfelvétel 2016 október – november hónapban zajlott és 2 148 település 440 ezer háztartásából gyűjtöttek információkat. A minta állampolgárságtól és bejelentett lakóhelytől független, reprezentatív Magyarország népességére nézve. Ebből 242 ezer fő a legalább egyéves migrációs tapasztalattal rendelkező Magyarországon született magyar állampolgárok száma. A mikrocenzus adatállománya lehetővé tette a teljes felnőtt népesség és a hosszútávú külföldi tartózkodásból visszatért magyar állampolgárok demográfiai jellemzőinek összevetését.

Kutatásunkcélcsoportja az 1990–2016 között legalább egy évig külföldön élő/dolgozó/tanuló és azóta visszatért magánháztartásban élő, Magyarországon született felnőtt (visszatéréskor 20 éves vagy idősebb⁴) magyar állampolgárok. A 20 éves és idősebb korcsoportra való szűkítést azért láttuk szükségesnek, mert az ennél fiatalabb hazatérők nem valószínű, hogy önállóan dönthettek arról, hogy külföldön munkát vállalnak vagy hazatérnek, elköltöznek eredeti lakóhelyükről, vagy ott maradnak. A területi mobilitásról való önálló döntés a 20 évesek és idősebbek körében jóval valószínűbbnek bizonyul. Hasonló megoldást alkalmazott a Magyarországról elvándorlók vizsgálatánál Blaskó és Gödri (2016) a SEEMIG felmérés esetében, ahol az alsó korhatár ugyancsak húsz év volt.

Először ismertetjük az 1991 után hazatérő és a költöző népesség néhány demográfiai jellemzőjét. Bemutatjuk, miben különböznek azok a hazatérők, akik egy bizonyos idő után elköltöztek korábbi lakóhelyükről, azoktól, akik maradtak. A viszonyítási alap kettős: egyrészt a visszatérő és a teljes népesség jellemzőit vetjük össze, másrészt a költöző és nem költöző alcsoportokat hasonlítjuk egymáshoz.

A fentiek alapján a teljes népességben 7 382 233 fő a 20 éves és idősebb magyar népesség száma. A hazatéréskor 20 éves és idősebb mintánkba bekerült visszatérő magyarok⁵ száma 140 109 fő volt. Mivel a hazatérők jelentős része (81,6%) egyáltalán nem költözött (a hazatérés időpontja és a vizsgálat ideje között) más településre, – a településen belüli költözést nem soroltuk a

⁴ Az életkor minden esetben a visszatéréskori életkorra vonatkozik.

⁵ Hazatéréskor 20 éves vagy idősebb, 12 hónapot vagy azt meghaladó külföldi tartózkodás után visszatérő Magyarországon született magánháztartásban élő magyar állampolgárok.

költözők csoportjába⁶ – így összehasonlíthatjuk az egyes demográfiai, társadalmi változók mentén a településről elköltöző hazatérőket a települést el nem hagyó csoporttal. A hazatérés után a településhatárt átlépő költözők aránya ennek megfelelően a 20 éves és idősebb visszatérő népesség 18,4%-a (25 796 fő) volt.

A tanulmány következő részében a visszatérő magyarok típusalkotására teszünk kísérletet a szakirodalmak alapján, majd függetlenség-vizsgálattal elemezzük, milyen demográfiai, társadalmi tényezők valószínűsítik a belföldi migrációt és annak időbeli alakulását a hazatérők körében. Ezután pedig logisztikus regresszióanalízis alkalmazásával mutatjuk be a költözést, a területi mozgást és annak időzítését valószínűsítő tényezőket.

AZ EREDMÉNYEK

A TELJES NÉPESSÉG ÉS A KÜLFÖLDRŐL HAZATÉRŐ MAGYAROK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

A külföldi munkavállalás/tanulás után hazatérő magyarok demográfiai összetételének elemzése során alapvető, hogy ismerjük, vajon ennek a csoportnak a demográfiai összetétele eltér-e, és ha igen, milyen mértékben a megfelelő korcsoportot képviselő lakossági jellemzőktől. A 2. táblázat a teljes népesség és a visszatérő népesség néhány jellemzőjét mutatja be.

Blaskó és Gödri (2016) adatai szerint elsősorban az életkornak és az iskolai végzettségnek volt differenciáló hatása, amennyiben a 20 és 40 év közöttiek és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők voltak nagyobb arányban a kivándorlók között. A mi adataink is lényegében hasonló képet mutatnak. A hazatérők 44%-a volt 20–39 éves, míg a hasonló korú teljes népességben ez az arány 32,7%. A hazatérők között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 47,8%, míg a teljes népességben a 20 éves vagy idősebbek körében csak 21,4% volt. A többi demográfiai változót figyelve megállapítható, hogy a hazatértek mintájában a férfiak, a nőtlenek/hajadonok voltak túlréprezentálva a teljes népességben mutatkozó megoszlásokhoz képest.

⁶ A településen belüli költözés azonban nem lényegtelen, mivel a külföldi munkavállalás során összegyűlt, hazautalt anyagi források a településen belüli költözés egyik fontos előfeltételeként is szóba jöhetnek (Gábrriel és Horváth, 2020).

2. táblázat. A teljes felnőtt népesség és a hazatérő felnőtt népesség megoszlása főbb demográfiai jellemzők szerint

	Teljes	Visszatérő
	népesség	
	N=7 382 233	n=140 109
Nem		
Férfi	46,7	54,7
Nő	53,3	45,3
Összesen	100,0	100,0
Korcsoport		
20–29	15,2	44,0
30–39	17,5	32,3
40–49	19,4	13,8
50–64	25,1	8,7
65+	22,8	1,1
Összesen	100,0	100,0
Családi állapot		
Nőtlen, hajadon	20,9	26,8
Házass, élettárs	59,8	63,3
Elvált, özvegy	19,3	9,9
Összesen	100,0	100,0
Iskolai végzettség		
Max 8 osztály	23,0	5,4
Szaktunyas	22,5	17,2
Érettségi	33,1	29,6
Felsőfokú	21,4	47,8
Összesen	100,0	100,0

Forrás: KSH Mikrocenzus 2016. adatok alapján saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

A VISSZATÉRŐ-TÍPUSOK DEMOGRÁFIAI JELLEMZÉSE

Kutatásunk során kialakítottunk egy olyan mutatót, amellyel megpróbáltuk azonosítani a *visszaérkezők típusait* a hazajövetel motivációi szerint. A típusalkotást nagyrészt, mint fentebb bemutattuk, a szakirodalom alapján végeztük el. A mikrocenzus kérdései nem voltak teljes mértékben megfelelők, de ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy az egyes típusok demográfiai jellemzésén túl, sikerült kapcsolatot találnunk az egyes hazaérkező típusok és a belföldi mobilitásuk között.

A mikrocenzus B blokkjának 21. kérdése alapján tettünk kísérletet a migráció-típusok kialakítására. A kérdés így szólt: „*Milyen célból vagy okból költözött (vissza) Magyarországra?*”

Az alábbi válaszlehetőségek közül több válasz is megjelölhető volt. Amennyiben több választ is megjelölt, feltették a kérdést: „*Melyik célt tekint a legjellemzőbbnek?*”:

- anyagi, megélhetési ok
- jobb munkafeltételek, életkörülmények
- szakmai ok (karrier lehetősége, tapasztalatszerzés)
- tanulmányi ok (jobb képzés, nyelvgyakorlás, magyar diploma megszerzése)
- családi ok, honvágy
- politikai, ideológiai ok
- teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél

A *politikai, ideológiai ok* választ a rendkívül alacsony előfordulása miatt nem vettük figyelembe. A csak egy választ adók által megjelölt, valamint a több válaszlehetőséget megjelöltek közül a legjellemzőbb kérdésre adott választ összeítve, az alábbi csoportokat alkottuk:

1. *Kudarcos típus* (anyagi, megélhetési ok, valamint jobb munkafeltételek, életkörülmények miatt hazatérők)
2. *Érzelmi kötődés típus* (családi ok, honvágy miatt hazatérők)
3. *Tudás hasznosító/innovatív típus* (szakmai, tanulmányi okok miatt hazatérők)
4. *A kitűzött cél elérése típus* (teljesült a kiköltözéskor kitűzött cél)

Az érzelmi kötődés (a család hiánya, honvágy) miatt visszatérők jelentették a többséget, ami egyáltalán nem biztos, hogy nem kapott jelentőséget a többi csoportban is, csak nem azt ítélték legjelentősebb visszatérési oknak. Ez a választípus kiválóan megfelelt azok számára is, akik az esetleges kudarcukat nem akarták nyilvánvalóvá tenni. A kudarcos visszatérők aránya 8,1% volt, tehát tizenkettő hazatérő közül közel egy esetben a kinti lét nem váltotta be a reményeket. Ez jelentheti azt, hogy az elvárások túlzóak voltak, azaz nem voltak reálisak, amiben az ismerethiány és a hibás önértékelés egyaránt szerepet játszott. A kint megszerzett tudást hasznosítani akarók aránya valamivel magasabb, de itt ismételen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tervezett visszatérők egy része valószínűleg szintén jellemezhető ezzel a motívummal. A tervezett vissza-

térők kategóriája sokféle orientációt, célmeghatározást tartalmazhat. Egyben nagyobb tudatosságot is jelezhet, mivel kinti tevékenységét egy meghatározott célhoz viszonyítva értékelte.

A hazatérők tipológiája több társadalmi–demográfiai ismérvvvel hozható kapcsolatba az elméleti ismeretek alapján is. Maga a tipológia nem valamiféle hatalmas empirikus vizsgálat eredményeként született a nemzetközi szakirodalomban sem, hanem jórészt elméleti munkák, viták, esettanulmányok elemzése következtében. Ez a munka ma sem fejeződött be, hanem különböző empirikus (kisebb–nagyobb) felmérések adatai szolgálnak verifikálására, továbbfejlesztésére. A kutatás tárgyát képező vizsgálat próbálkozásai is ebbe a csoportba sorolhatók. Ebből fakadóan a típusalkotás módszertana és eredményei remélhetően számottevő hozzájárulást jelentenek ehhez és megalapozhatják a kutatócsoportunk további munkáját.

Tanulmányunknak ebben a részében ismertetjük azokat a legfontosabb eredményeket, amelyek az általunk a szakirodalom alapján kialakított hazatérő tipológia és az alapvető demográfiai változók közötti összefüggésekre vonatkoznak (3. táblázat).

A kudarcos visszatérők minden demográfiai csoportban megtalálhatók, de az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a legalacsonyabb iskolai végzettségű csoportban. A legtöbb visszatérő az érzelmi kötődés „hazahúzó” motívumát említette a visszatérés okaként. Ez a válasz elsősorban az elvált/özvegy és az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében volt jellemző.

A megszerzett tudás hasznosítása, mint a hazatérés oka, láthatóan a fiatalabbak, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők és a nőtlenek, hajadonok csoportjaira a legjellemzőbb. Mint korábban is jeleztük, a kitűzött cél elérése, mint a hazatérés oka már korántsem kötődik egyértelműen az egyes társadalmi csoportokhoz. Ez a csoport az átlagosnál erőteljesebben van jelen a magas iskolai végzettségű, de idősebb korcsoportokban. A többi vizsgált demográfiai változóval való együtt mozgása nem volt egyértelmű. Mivel a kitűzött cél sokféle lehet, az anyagi előnyöktől a tudás megszerzéséig, így a társadalmi – demográfiai kötődés is többféle.

3. táblázat. A demográfiai tényezők és a migráns típusok közötti összefüggés

(%)

A hazatérő típusok Demográfiai csoportok	Kudarcos	Érzelmi kötődő	Tudás hasznosító (innovatív)	A kitűzött cél megvalósult	Összesen
Nem					
Férfi	8,7	51,5	10,6	29,1	100,0
Nő	8,0	53,3	13,7	25,0	100,0
Korcsoport					
20–29	7,9	46,5	17,6	28,0	100,0
30–39	8,7	60,0	8,1	23,3	100,0
40–49	8,3	54,9	8,8	28,0	100,0
50–64	9,7	51,1	2,3	36,9	100,0
Családi állapot					
Nőtlen, hajadon	10,0	46,7	19,1	24,2	100,0
Házas, élettárs	8,0	53,2	10,1	28,7	100,0
Elvált, özvegy	6,5	63,0	5,2	25,3	100,0
Iskolai végzettség					
8 általános	18,3	71,1	1,4	9,2	100,0
Szakmunkásképző	10,8	70,1	3,2	16,0	100,0
Érettségi	10,2	60,2	9,1	20,5	100,0
Felsőfokú	5,5	39,8	17,9	36,8	100,0
Összesen (n=120 540^a)	8,4	52,3	12,0	27,2	100,0

^a A visszatérő típusalkotásba bevont változók hiányzó értékei miatt a teljes sokaság elemszáma nem egyezik meg a teljes visszatérők elemszámával.

Forrás: KSH Mikrocenzus 2016. adatok alapján saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

Általában elmondható, hogy a visszatértek több mint 60%-a legfeljebb két évet töltött külföldön. A külföldi tartózkodás hossza és a visszatérő típus változó között is szignifikáns összefüggést találtunk. Jellemzően egy év után azok térnek vissza, akik a kint tartózkodás tapasztalatait itthon hasznosítják. A visszatérők 36%-a tért vissza 1 év után, de a tudáshasznosítók közel 52%-a ebbe a csoportba tartozik. Akiknél teljesült a kiutazás célja, jellemzően 1-2 év után tértek vissza Magyarországra. A kudarcos és az érzelmi kötődő csoportra jellemző a leghosszabb kint tartózkodás (4. táblázat).

4. táblázat. A migráns típusok és a külföldi tartózkodás időtartama közötti összefüggés

(%)

A hazatérő típusok Demográfiai csoportok	Kudarcos	Tudás hasznosító (innovatív)	Érzelmi kötődő	A kitűzött cél megvalósult	Összesen
1 év	33,4	51,8	31,2	39,9	36,2
2 év	26,0	24,3	25,5	27,5	25,9
3 év	8,7	9,9	11,2	9,9	10,5
4 év	10,1	2,3	7,2	9,0	7,4
5 év vagy több	21,8	11,7	24,8	13,7	20,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

HAZATÉRÉS UTÁN KÖLTÖZŐK ÉS NEM KÖLTÖZŐK - HASONLÓSÁGOK ÉS ELTÉRÉSEK

A költözésre vonatkozó elképzelések, elhatározások kialakulásának menetét nem ismerjük. Számos esetben ez az elhatározás már megszülethetett a kivándorlás előtt, vagy kialakulhatott a kinti lét alatt. Az is elképzelhető, hogy a hazatérés után merült fel.

Ebben a fejezetben az 1990 után egy évet meghaladó külföldi tartózkodásról visszatért, a visszatérés idején 20 évesnél idősebb (140 109 fő), a visszatérést követően *más településre* költöző (25 796 fő) magyar állampolgárok demográfiai jellemzőit tárjuk fel. Elsőként a költözők és nem költözők főbb demográfiai eltéréseire világítunk rá (5. táblázat).

5. táblázat. A költözők és nem költözők összevetése demográfiai jellemzőik alapján
(költözőt n=25 796; nem költözőt n=114 313)

(%)

Demográfiai jellemző	Mobilitás szerinti megoszlás			Demográfiai jellemző szerinti megoszlás		
	nem költözőt	költözőt	együtt	nem költözőt	költözőt	együtt
Nem						
Férfi	56,3	47,9	54,7	83,9	16,1	100,0
Nő	43,7	52,1	45,3	78,8	21,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Korcsoport						
20–29	40,8	58,6	44,0	75,5	24,5	100,0
30–39	32,8	29,8	32,3	83,0	17,0	100,0
40–49	15,3	7,5	13,8	90,0	10,0	100,0
50–64	11,2	4,1	9,9	92,3	7,7	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	28,8	17,8	26,8	87,8	12,2	100,0
Házass, élettárs	60,9	74,0	63,3	78,5	21,5	100,0
Elvált, özvegy	10,2	8,2	9,9	84,8	15,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0
Iskolai végzettség						
Max. 8 osztály	5,7	4,4	5,4	85,0	15,0	100,0
Szakmunkás	18,2	12,8	17,2	86,3	13,7	100,0
Érettségi	30,6	25,3	29,6	84,3	15,7	100,0
Felsőfokú	45,6	57,5	47,8	77,8	22,2	100,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	81,6	18,4	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.

Chi² próba eredménye minden esetben szignifikáns összefüggést mutat (sig=0,000).

Az 5. táblázat első blokkja a költözők és a nem költözők demográfiai megoszlásában mutatkozó eltérésekre világít rá. A visszatérők között a nem költöző férfiak aránya jelentős többletet mutat. Az életkori megoszlás azt mutatja, hogy a költöző népesség közel 60%-a 20–29 éves és 88,4% 40 éven aluli. A nem költöző népesség körében a 30 év alattiak aránya 40,8%, míg a 40 év alattiak aránya 73,6% volt. Figyelemreméltó a házassok, élettársi kapcsolatban élők, valamint a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők jelentős aránytöbblete a költözők között a nem költözők csoportjához képest.

A hazatérés indoka, vezető okai és az eredeti lakóhelyről való elköltözés közötti összefüggés sokszor szerepel a közbeszédben. Elsősorban az hangsúlyozódik ilyenkor, hogy a visszatérő a kint megszerzett tudást és innovatív gondolkodást az eredeti lakóhelyén kevésbé tudja érvényesíteni. Adataink alapján ennél lényegesen összetettebb helyzetet tudunk bemutatni (6. táblázat).

6. táblázat. A visszatérő típus és a mobilitási hajlandóság közötti összefüggés (költözött n=22 419; nem költözött n= 98 121)

	(%)				
Mobilitási hajlandóság	Kudarcos	Tudás hasznosító	Érzelmi kötődés	A kitűzött cél megvalósult	Együtt
Költözött	7,8	14,9	46,9	30,5	100,0
Nem költözött	8,5	11,4	53,6	26,5	100,0
Együtt	8,4	12,0	52,3	27,2	100,0
Mobilitási hajlandóság	Kudarcos	Tudás hasznosító	Érzelmi kötődés	A kitűzött cél megvalósult	Együtt
Költözött	17,3	23,0	16,6	20,8	18,6
Nem költözött	82,7	77,0	83,4	79,2	81,4
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

Költözőket legnagyobb arányban abban a csoportban találunk, amelyhez tartozók a tudástranszfert jelölték meg a visszatérés motívumaként. Jelentős még a költözők aránya a megvalósult célt említők csoportjában is. Az érzelmi kötődés hazahúzó motívuma számottevő a költözők és a nem költözők csoportjában egyaránt, de magasabb ez az arány a nem költözők között, továbbá az is látható, hogy a tudás hasznosítása nem feltétlenül jár együtt költözéssel.

A külföldi tartózkodás hossza és a költözés között is szignifikáns összefüggés tapasztalható. Akik 1 évet töltenek külföldön, azokra jellemzőbb a költözés, mint azokra, akik legalább öt évig voltak távol (7. táblázat).

7. táblázat. A költözők aránya a külföldi tartózkodás időtartama szerint

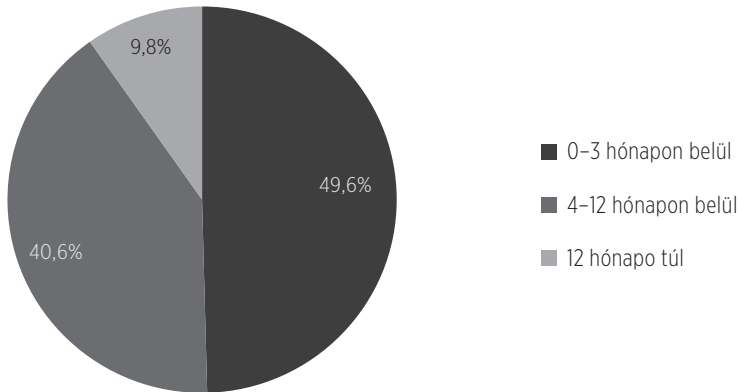
	(%)					
A külföldi tartózkodás időtartama	1 év	2 év	3 év	4 év	5 év vagy több	Együtt
Költözött	39,2	26,5	10,3	8,9	15,1	100,0
Nem költözött	34,3	25,2	11,1	7,6	21,8	100,0
Együtt	35,2	25,4	11,0	7,9	20,6	100,0

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.
Chi² próba sig=0,000.

A KÖLTÖZÉS IDŐBELI ALAKULÁSÁRA HATÓ TÉNYEZŐK

A hazatérés után a költözés idejének alakulása felvet néhány kérdést. A költözések túlnyomó többsége (90,2%) lezajlik már a hazatérés utáni egy éven belül (1. ábra). A költözők közel fele a hazatérés után három hónapon belül megvalósította szándékát. Ez az arány erősen valószínűsíti azt, hogy a költözésre vonatkozó döntés már a migráció előtt megfogalmazódott, vagy a migráció alatt formálódott, nem pedig a hazatérés után kezdett kialakulni. Nagyon alacsony tehát azok aránya a visszaérkezők között, akik a hazaérkezés után egy éven túl költöznek el lakóhelyükről.

1. ábra: A költözés ideje a hazatérés után

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás

Kérdés az, hogy vajon mely társadalmi-demográfiai csoportok jelenléte valószínűsíthető a „korai”, vagy a „késői” költözők csoportjában.

A 8. táblázat adatai azt mutatják, hogy a korai költözők (0-3 hónap) között valamelyest többségben vannak a nők, valamint azok, akik kinti létüket kudarcként értékelték, de azok is, akik valamilyen érzelmi kötődés miatt tértek haza saját elmondásuk szerint. A 30 éven aluliak részaránya a 4-12 hónapon belül költözőkre nézve lényegesen magasabb, mint a 30 év felettieké. A 30 év felettiekre a 3 hónapon belüli költözés jellemzőbb, mint a 30 év alattiakra. A csak 8 általánost végzettek háromnegyede tartozik a korai lakóhely változtatók közé, a felsőfokú végzettségűeknél pedig már kevesebb, mint a fele. A nőtlen-hajadon csoport független életmódja lehetővé teszi a korai költözést, könnyebben mozdulnak, ha a munkakörülmények azt kívánják.

8. táblázat. A költözés idejére ható tényezők

(%)

Demográfiai jellemző	0-3 hónapon belül	4-12 hónapon belül	12 hónapon túl	Együtt
Nem				
Férfi	46,7	42,8	10,5	100,0
Nő	52,2	38,6	9,2	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Családi állapot				
Nőtlen, hajadon	54,6	32,5	12,9	100,0
Házass, élettárs	49,1	42,1	8,8	100,0
Elvált, özvegy	43,2	44,9	12,0	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Iskolai végzettség				
Max. 8 osztály	75,9	20,2	3,8	100,0
Szakmunkás	51,0	41,0	8,0	100,0
Érettségi	58,7	37,2	4,1	100,0
Felsőfokú	43,2	43,6	13,1	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Korcsoport				
20-29	41,5	46,8	11,7	100,0
30-39	59,3	32,3	8,4	100,0
40-49	62,1	34,1	3,8	100,0
50-x	71,1	25,1	3,8	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0
Típus (N=22 419)^a				
Kudarcos	55,0	41,1	3,9	100,0
Humánerő	37,5	50,9	11,6	100,0
Kötődés	54,0	39,7	6,3	100,0
Cél	41,1	40,6	18,3	100,0
Együtt	47,7	41,8	10,5	100,0
Külföldi tartózkodás hossza				
1 év	40,7	42,7	16,6	100,0
2 év	51,6	40,7	7,7	100,0
3 év	51,9	42,8	5,3	100,0
4 év	59,3	37,5	3,2	100,0
5 év vagy több	61,8	35,7	2,3	100,0
Együtt	49,6	40,6	9,8	100,0

^a A típusalkotásnál a hiányzó értékek miatt az elemszám nem egyezik meg a teljes visszatérő létszámmal.

Forrás: Mikrocenzus, KSH, 2016 saját számítás.

Chi² próba sig=0,000 mindegyik keresztábra esetében.

A KÖLTÖZÉSRE ÉS A KÖLTÖZÉS IDŐZÍTÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK FELTÁRÁSA LOGISZTIKUS REGRESSZIÓANALÍZISSEL

A legfontosabb demográfiai változók hatását megvizsgáltuk többváltozós módszer, nevezetesen a logisztikus regresszió alkalmazásával is. A függő változó a hazatérés utáni területi mobilitás volt, azaz a költözés ténye, vagy annak elmaradása. Az elemzésbe bevont demográfiai változók a következők voltak: nem, korcsoport, iskolai végzettség és a családi állapot. Ezt kiegészítettük a típus változóval, valamint a külföldi tartózkodás hossza változóval. Az eredményeket a 9. táblázat tartalmazza.

Eredményeink azt mutatják, hogy az 50 év felettiekhez képest a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknak van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek (esélyhányados: 4,225). Iskolai végzettség szerint a diplomások esélye a legnagyobb a többi iskolai végzettséghez képest. A logisztikus regresszió adatai abban is alátámasztják a korábban leírtakat, hogy jelzik a nőkkel szemben a férfiak szignifikáns mértékben alacsonyabb bekerülési esélyét a költözők csoportjába.

A visszatérő típus esetében is a korábbi eredményeket erősíti a logisztikus regresszió eredménye. Az érzelmi kötődés csoport, illetve a kudarcos csoport kisebb eséllyel, míg az innovatív csoport tagjai enyhén nagyobb eséllyel kerülnek a költözők csoportjába a célt megvalósítókhoz képest. A külföldön töltött idő hossza szerint az öt vagy több évet külföldön tartózkodókhoz képest a 4 éves kint tartózkodási idő növeli a költözés esélyét.

9. táblázat. A hazatérés utáni területi mobilitást meghatározó társadalmi–demográfiai jellemzők kapcsolata (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

		Exp(B)
Neme		
(Ref: nő)		
	férfi	0,859***
Korcsoport		
(Ref: 50+ éves)		
	20–29 éves	4,225***
	30–39 éves	2,625***
	40–49 éves	1,243***
Iskolai végzettség		
(Ref: max 8 osztály)		
	szakmunkás végzettség	1,170***
	érettségi	1,137**
	felsőfokú	1,381***
Családi állapot		
(Ref: nőtlen, hajadon)		
	házas, élettárs	2,515***
	özvegy, elvált	2,339***
Visszatérő típus		
(Ref: teljesült a cél)		
	kudarcos	0,936*
	innovatív	1,082**
	érzelmi kötődő	0,814***
Külföldi tartózkodás hossza		
(Ref: 5 év vagy több)		
	1 év	1,183***
	2 év	1,206***
	3 év	1,184***
	4 év	1,485***
Cox & Snell R Square		0,053
Nagelkerke R Square		0,086

Megjegyzés: Módszer: Binomiális logisztikus regresszió.

Függő változó: Területi mobilitás, Referencia kategória: nem költözők.

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,1$

A hazatérés utáni költözés időbeli alakulását befolyásoló tényezőket szintén binomiális logisztikus regresszióanalízissel tártuk fel. Első esetben a függő változó a 0–3 hónapon belüli költözés, majd a 4–12 hónapon belüli költözés volt. Arra kerestük a választ, mely demográfiai tényezők növelik az esélyét a visszatérés

után a rövid időn belüli költözésnek, illetve a későbbi időpontban történő költözésnek (10. táblázat).

10. táblázat. A költözésig eltelt időre ható tényezők vizsgálata logisztikus regresszióanalízissel (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai) (n=120540)

		3 hónapon belül költözött	4–12 hónapon belül költözött
Neme (Ref: nő)			
	férfi	0,689***	1,099***
Korcsoport (Ref: 50+ éves)			
	20–29 éves	1,845***	8,416***
	30–39 éves	1,901***	3,260***
	40–49 éves	0,960	1,900***
Iskolai végzettség (Ref: max 8 osztály)			
	szakmunkás végzettség	0,798***	1,763***
	érettségi	0,875**	1,802***
	felsőfokú	0,814***	2,225***
Családi állapot (Ref: nőtlen, hajadon)			
	házas, élettárs	1,959***	3,363***
	özvegy, elvált	1,272***	4,309***
Visszatérő típus (Ref: teljesült a cél)			
	kudarcos	1,125**	1,075
	innovatív	1,046	1,378***
	érzelmi kötődő	1,011	0,875***
Külföldi tartózkodás hossza (Ref: 5 év vagy több)			
	1 év	0,883***	1,198***
	2 év	1,179***	1,145**
	3 év	1,053	1,311***
	4 év	1,484***	1,516***
Cox & Snell R Square		0,014	0,042
Nagelkerke R Square		0,032	0,100

Megjegyzés: Módszer: Binomiális logisztikus regresszió.

*** p<0,001; ** p<0,01; * p<0,1

* A jelzett kategória kódja 1, a többi 0.

A nők 3 hónapon belüli költözésének esélye nagyobb, mint a férfiaké. Az idősebbekhez képest a 40 év alattiak korai költözésének esélye a nagyobb. A 3 hónapon túli költözés esélye az 50 év alattiaknak mindegyik korcsoportnál nagyobb, mint az idős korosztálynak, de a fiatalok esetében (30 év alattiak) nyolcszorosa, mint az 50 év felettieknek. Az iskolai végzettség esetében a logisztikus regresszió jelzi, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők esélye a legmagasabb a 4–12 hónap között költözők kategóriában. A családi állapotot nézve a nőtlen és hajadon referencia kategóriához hasonlítva az eredmények mutatják az elváltak és a házások nagyobb esélyhányadosát elsősorban a 4–12 hónapon belüli költözők csoportjába való bekerülésre.

Az egy év után hazatérők 3 hónapon belüli költözésének valószínűsége kisebb, mint a hosszabb idejű külföldi tartózkodóknál. A 4 hónapon túli költözés esélye a 4 év után hazatérők esetében a legnagyobb.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyarországon született, 1990 után hosszútávú migrációs tapasztalattal rendelkező és hazatért, magánháztartásban élő 20 éves vagy idősebb magyar állampolgárok képezték a tanulmány kutatási alapját. Az adatokat a 2016. évi mikrocenzus és a nemzetközi migráció felmérésére irányuló kiegészítő kérdőív állományából szűrtük le. A kutatás célja a hazatérő magyarok társadalmi-demográfiai jellemzői, a visszatérés motivációja alapján képzett típusok és a településhatárt átlépő lakóhelyváltoztatás közötti összefüggések, valamint a mobilitási hajlandóságra ható demográfiai tényezők feltárása volt.

Figyelemreméltók azonban a demográfiai jellemzőkben talált eltérések. A teljes népességben a férfi/nő arány (46,7/53,3) éppen ellentétes a visszatérők nemi arányával (54,7/45,3). Korcsoport szerint vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a 20–39 éves korosztály a visszatérők esetében felülreprezentáltak, míg az 50 év feletti korosztály megjelenése elenyésző. Lényeges eltérést tapasztaltunk az iskolai végzettség szerinti megoszlásnál is. A teljes népességhez képest a visszatérők lényegesen magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek: míg a teljes sokaság 21,4%–a bír felsőfokú végzettséggel, addig a visszatérő népességben ez az arány több mint kétszeres (47,8%). A költözők esetében ez az arány még magasabb, a visszatérő költözők 57,5%–a diplomás. A kivándorlók demográfiai összetételére vonatkozóan a mikrocenzus és a nemzetközi migrációs kiegészítő kérdőív nem nyújt információt.

Második lépésben azt vizsgáltuk, milyen tényezők befolyásolják a visszatérők mobilitási szándékuk megvalósításában. A hazatérés utáni területi mobilitás és a demográfiai jellemzők kapcsolatát függetlenség vizsgálattal tártuk fel, majd a költözésre ható tényezők jelentőségét logisztikus regresszióanalízissel vizsgáltuk. A nőkre, a fiatalabb korosztályra, a házásokra (élettársi kapcsolatban élők is ide tartoznak), valamint a felsőfokú végzettségűekre jellemzőbb, hogy a költözők csoportjába tartoznak. A logisztikus regresszió eredményei is megmutatták, hogy az 50 év felettiekhez képest a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknak van a legnagyobb esélye arra, hogy a hazatérés után a költözők csoportjába kerüljenek, míg iskolai végzettség szerint a diplomával rendelkezők esélye a legnagyobb. A hosszabb idő (5 év vagy több) után hazatérőknek kisebb az esélye a költözésre, mint az 5 éven belül hazatérőknek. Kutatásunk a hazatérés után a költözésig eltelt idő vizsgálatára is kiterjedt. Három csoportot alakítottunk ki, a 0–3 hónapon belül, a 4–12 hónap között és az 1 éven túl költözők csoportját. A visszatérés után a költözők 49,6%-a már az első három hónapban megvalósítja mobilitási terveit.

A visszatérő népesség esetében a szakirodalom és az adataink alapján a visszatérés négy motivációs típusát alakítottunk ki. A típusokat a kudarcosok, a tudás hasznosítók, az érzelmi kötődők és a tervezett visszatérők (teljesült a kiutazás célja) alkotják. A visszatérő típusok és a demográfiai jellemzők közötti kapcsolatokat feltárását függetlenség vizsgálattal végeztük el. Az életkor növekedésével a kudarcos csoport részaránya csökkent, míg a tudás hasznosító csoport részaránya szintén csökken a kor előre haladtával. A két típus közötti eltérés az, hogy a tudástranszfert megjelölők a fiatalabb korcsoportban jóval magasabb részarányt képviselnek idősebb társaiknál, mint a kudarcos típus esetében.

A kitűzött cél megvalósulása a visszavándorlók között a legfiatalabb korcsoporthoz tartozóknál 20%, míg a 65 év felettiek esetében már 45% volt, azaz az idősebbeknél a kitűzött cél teljesülése nagyobb arányban valósult meg. Óvakodnunk kell azonban ennek a motívumnak a túlértelmezésétől, mivel nem tudhatjuk mi volt az a cél, ami megvalósult.

Lényeges még az iskolai végzettség és a visszatérés motívum típusa közötti összefüggés ismertetése. A kudarcos csoportban az iskolai végzettség növekedésével az arányok drasztikusan csökkennek, ugyanígy az érzelmi kötődő típus esetében is. A tudástranszfert megjelölők egyértelműen a magasabb iskolai végzettségűek közül kerülnek ki, ahogyan a kitűzött cél teljesülése is inkább rájuk jellemző.

Költözőket legnagyobb arányban abban a csoportban találtunk, amelyhez tartozók a tudástranszfert jelölték meg a visszatérés motívumaként. Jelentős még a költözők aránya a megvalósult célt említők csoportjában is. Az érzelmi kö-

tódés hazahúzó motívuma jelentős a költözők és a nem költözők csoportjában egyaránt, de magasabb ez az arány a nem költözők esetében. Az az összefüggés is látható, hogy a tudás hasznosítása nem feltétlenül jár együtt költözéssel.

A visszatérő migránsok területi mobilitása a kevésbé kutatott jelenségek közé tartozik a szakirodalomban, pedig a humán erőforrások területi átrendeződését illetően nem elhanyagolható kérdés. Tanulmányunk megmutatta, hogy a téma vizsgálata több figyelmet érdemel a társadalomtudományi kutatások részéről. Ezt a megállapítást erősíti az, hogy a visszatért migránsok területi mozgásának jellemzői eltérnek a demográfiai és társadalmi jellemzők szerint, különböznek az egyes visszatérő típusok, illetve eltérnek a népességben tapasztalható demográfiai jellemzők szerint is. További vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy alaposabban feltárjuk a hazatérő migránsok területi mozgását és beillesztjük azokat a magyar társadalom területi és strukturális változásaiba.

Jelen írásunk nem meríti ki a téma elemzését, csupán a legalapvetőbb összefüggések ismertetését tűzte ki célul. További vizsgálataink kiterjednek a költözők helyválttatásának területi jellemzőire, a településváltás távolságára, minőségére és térbeli elhelyezkedésére. Választ kaphatunk a honnan-hová kérdésre, továbbá elemzéseink lehetőséget nyújtanak majd a téma teljesebb bemutatására is.

IRODALOM

- Anacka, M., Matejko E. and Nestorowicz, J. (2013). Ready to move. Liquid return to Poland. In Birgit Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research: Amsterdam University Press. 277-308.
- Bálint, L. és Obádovics, Cs. (2021). Belföldi vándorlás. In: Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai Portré 2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest. 211-226.
- Barjaba, K. and Barjaba, J. (2017). From Failure to Success: Return Migration in Albania. *Africa e Mediterraneo* 86 Luglio, 22-27.
- Bauman, Z. (2000). Liquid Modernity, *Polity Press*. 240
- Black, R., Biao, X., Collyer, M., Engbersen, G., Heering, L. and Markova, E. (2006). Migration and Development: Causes and Consequences. In Rinus Penninx, Berger, M. and Kraal, K. (eds). *The Dynamics of International Migration and Settlement in Europe*. A State of the Art: Amsterdam University Press. 41-63.
- Blaskó Zs. és Gödri I. (2016). A Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.). *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet: Budapest. 59-71.
- Bodó J. (2019). Munkamigráció a székelyföldi térségben Migráció és fejlődés, a migrációs döntések meghozatala. *Metszetek*, 8(2) DOI 10.18392/metsz/2019/2/2
- Bodnár K. és Szabó L. T. (2014). A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra. MNB-tanulmányok 114. Budapest.
- Bruder E. és Szabó E. (2022). A magyar munkavállalók mobilitással kapcsolatos elvárásai és azok teljesülése három nyugat-európai ország példáján keresztül. In, Obádovics Cs. és Széles Zs. (szerk.). *Történelem - társadalom - vidék*. Soproni Egyetem Kiadó: Sopron. 133-151.
- Cassarino, J. P. (2004). Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, UNESCO, 2004, 6(2), 253-279.
- Cerese, F.P. (1974). Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review*, 8(2), 245-262.
- DaVanzo, J. S. and Morrison, P. A. (1981). Return and Other Sequences of Migration in the United States. *Demography*, 18(1),85-101.
- David, A. and Barwińska-Małajowicz, A. (2018). Where do we go from here? The EU migration flows after the brexit referendum. Possible Future Scenarios by the Polish Example. *Journal of Globalization Studies*, 9(2), November 3-17. DOI: 10.30884/jogs/2018.02.01
- Dövényi Z. (2009). A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák, *Statisztikai Szemle*, LIII-VII. évf. július-augusztus, 748-762.
- Dustmann, Ch. and Weiss, Y. (2007). Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. *British Journal of Industrial Relations* 45(2), 236-256.

- Engbersen, G. (2012). Migration transitions in an era of liquid migration. Reflections on Fassmann and Reeger. In Okólski, M. (ed). *European Immigrations Trends, Structures and Policy Implications*. IMISCOE Research Amsterdam University Press: Amsterdam, 91-106.
- Engbersen, G. and Snel, E. (2013). Liquid migration Dynamic and fluid patterns of post-accession migration flows. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research: Amsterdam University Press, 21-40.
- Faist, T. and Bilecen, B. (2019). Transnationalism In. Gold, S. and Nawyn, S. (eds). *Routledge International Handbook of Migration Studies*. Routledge New York, 499-511.
- Faragó T. (1998). Kézművesek vándorlása II. József korában. In Illés S. és Tóth P. P. (szerk.). *Migráció Tanulmány gyűjtemény*. I. kötet. 43-56.
- Farrell, M. and Mahon, M. and McDonagh, J. (2012). The Rural as a Return Migration Destination. *European Countryside* 1, 31-44 DOI: 10.2478/v10091-012-0012-9
- Fong, E. (2012). Return Migration from Canada to Hong Kong. *China Review*, 12(1), 25-43.
- Gábrriel D. és Horváth V. (2020). Visszatérő migránsok transznacionálisgyakorlatai a hazatérést megelőzően. *Demográfia*, 63(1), 35-71. DOI: 10.21543/DEM.63.1.2
- Gittins, T. and Fink, M. (2015). Return migration, informal learning, human capital development and SME internationalization in the CEE region: A systematic literature review. *Journal of East European Management Studies*, 20(3), 279-303.
- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- Gmelch, G. (1983). Who Returns and Why: Return Migration Behavior in Two North Atlantic Societies. *Human Organization*, 42(1), 46-54.
- Gödri I. (2009). Nemzetközi migráció. In Monostori J., Óri P., S. Molnár E., Spéder Zs. (szerk.). *Demográfiai Portré 2021*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 119-132.
- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Hausmann, R. and Nedelkoska, L. (2018). Welcome home in a crisis: Effects of return migration on the non-migrants' wages and employment. *European Economic Review* 101. 101-132.
- Hárs Á. (2016a). Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In Blaskó Zs. és Fazekas K. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükör* 2015. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest.
- Hárs Á. (2016b). Elvándorlás, bevándorlás és a magyar munkaerőpiac. Jelenségek, hatások, lehetőségek. In Kolosi, T., és Tóth, I. Gy. (szerk.). *Társadalmi riport*. 2016. Társi Budapest. 243-262.
- Hárs Á. és Simon D. (2017). A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In Fazekas, K. és Köllő, J. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükör* 2016. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 94-108.
- Hegedűs G. és Lados G. (2017). A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján. *Területi Statisztika* 57(5), 512-536. DOI: 10.15196/TSS70503

- Hofreiter, R. and Košťalová, K. (2019). Young Returning Migrants as Actors Of Social Changes In Slovakia. *Sociologija*, LXI(2), 227-240.
- Horváth Á. (2016). Visszatérő vándorlók. In Blaskó, Zs. és Fazekas, K. (szerk.). *Munkaerőpiaci tükrök* 2015. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi intézet. Budapest. 109-115.
- Illés S. és Kincses Á. (2009). Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, 87(7-8),
- Kerpaci, K. and Kuka, M. (2019). The Greek Debt Crisis and Albanian Return Migration. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 21(1), 104-119, DOI:10.1080/19448953.2018.1532689
- King, R. (1978). Return Migration: A Neglected Aspect of Population Geography. *Area*, 10(3), 175-182.
- King, R. and Kuschminder, K. (2022). Introduction: definitions, typologies and theories of return migration. In King, R and Kuschminder, K. (eds.). *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar Publishing. USA 1-22.
- Klein-Hitpaß, K. (2013). Regional selectivity of return migration. The locational choice of high-skilled return migrants in Poland. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 237-258.
- Kubat, D. (1984). The Politics of Return: International Return Migration. In Europe: *Proceedings Of The First European Conference On International Return Migration* (Rome, November 11-14, 1981). 369.
- Kulcsár L. és Obádovics Cs. (2016). Népeségdinamika és társadalmi szerkezet. *Területi Statisztika*, 56(4), 390-414.
- Kulcsár L. és Kulcsár J. L. (2019). "A burdus élet a legszebb a világon" A "Nagy Háború" előtti amerikai kivándorlás regionális, gazdasági és szociológiai háttere. *Tér és Társadalom*, 33(2), 83-107. DOI: 10.17649/TÉT.33.2.3083
- Kunuroglu, F.Y.Fons, K., Van De Vijver J. R. and Kroon S. (2018). Motives for Turkish return migration from Western Europe: home, sense of belonging, discrimination and transnationalism, *Turkish Studies*, 19(3), 422-450, DOI: 10.1080/14683849.2017.1387479
- KSH (2018). Mikrocenzus 2016. 10. Nemzetközi vándorlás Budapest 2018.
- Lados, G. and Hegedüs, G. (2016). Returning home: An evaluation of Hungarian return migration. *Hungarian Geographical Bulletin* 65(4), 321-330.
- Lados, G. and Hegedüs, G. (2019). Return migration and identity change: A Hungarian case study. *Regional Statistics*, 9(1), 150-167; DOI: 10.15196/RS090109
- Lang, Th. (ed.) (2013). *Return Migration in Central Europe: Current Trends and an Analysis of Policies Supporting Returning Migrants*. forum ifl 21. Leipzig.
- Lang, Th. and Nadler, R. (eds.) (2014). *Return Migration to Central and Eastern Europe -Transnational Migrants' Perspectives and Local Businesses' Needs*. Leibniz-Institut für Länderkunde Leipzig.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography* 1. 47-57.
- Leopold, L. ifj. (1908). A visszavándorlás mérlege. *Huszadik Század* 1.143-162.
- Levitt, P. (1998). Social Remittances: Migration Driven Local-Level Forms of Cultural Diffusion. *The International Migration Review*, 32(4), 926-948.

- Moreh, C. (2014). A Decade of Membership: Hungarian Post-Accession Mobility to the United Kingdom. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2), 79-104.
- Németh B. és Lőrincz L. (2019). Hálózati hatások a belföldi migrációban. *Szociológiai Szemle*, 29(1), 117-145.
- Ni Laoire, C. (2007). 'The 'green-green grass of home'? Return migration to rural Ireland'. *Journal of Rural Studies*, 23(3), 332-344. DOI: 10.1016/j.jrurstud.2007.01.005
- Oravecz I. (2017). *Kaliforniai fürj*. Magvető Kiadó: Budapest.
- Pietka, E., Clark, C. and Canton, N. (2013). 'I know that I have a university diploma and I'm working as a driver'. Explaining the EU post-enlargement movement of highly skilled Polish migrant workers to Glasgow. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 133-155.
- Poznan, K. E. (2017). Return Migration to Austria-Hungary from the United States in Homeland Economic and Ethnic Politics and International Diplomacy. *The Hungarian Historical Review*, 6(3), 647-667.
- Ravenstein, E. (1889). The laws of migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 2, 167-227
- Scârnceni-Domnişoru, F. and Csesznek, C. (2017). *Ethnographic Reflections Of Return Migration In A Romanian Rural Community. Dve Domovini, two Homelands*. 46.
- Şener, M. Y. (2018). Return Migration of Qualified Turkish Migrants from Germany and the US. *The Journal of Humanity and Society*, 51-72. DOI: 10.12658/M0262
- Sussman, N. M. (2010). Return Migration and Identity. A Global Phenomenon, A Hong Kong Case. *Hong Kong University Press*.
- Tezcan, T. (2019). Return home? Determinants of return migration intention amongst Turkish immigrants in Germany. *Geoforum*, 98, 189-201.
- Trevena, P. (2013). Why do highly educated migrants go for low-skilled jobs? A case study of Polish graduates working in London. In Glorius, B., Grabowska-Lusinska, I. and Kuvik, A. (eds). *Mobility in Transition Migration Patterns after EU Enlargement*. IMISCOE Research. Amsterdam University Press. 169-190.
- Wahba, J. (2022). The Economics of Return Migration. In King, R - Kuschminder, K. (eds.). *Handbook of Return Migration*. Edward Elgar Publishing. USA 24-37.

ADATFORRÁSOK:

Mikrocenzus és Nemzetközi vándorlás 2016. KSH

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF HUNGARIAN CITIZENS RETURNING FROM ABROAD AND FACTORS AFFECTING THEIR INTERNAL MOBILITY

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the Hungarian citizens born in Hungary who emigrated since 1990 and returned home after a stay abroad of more than one year between 1991 and 2016. We look at their (1) socio-demographic characteristics and the (2) basic characteristics of domestic mobility after returning home based on the 2016 Microcensus and the international migration supplementary data collection.

The study also aimed to (3) make an attempt to create a typology based on the reasons for returning home. Based on the literature and survey responses we classified the returnees into four types: unsuccessful, knowledge-utilizing, emotionally attached and planned returnee. We drew attention to the fact that there are significant overlaps between these types, which will be clarified in the next phase of the research project. The returnees were classified into groups of movers and non-movers according to the characteristics of their territorial movements after returning home. After returning home, the proportion of those who moved across the settlement border was 18.4% of the returning population aged 20 and over. 90.2% of the moves took place within a year after returning home, but half of them took place in the first three months. Using crosstabulations logistic regression analysis, we investigated which demographic and social factors make internal migration likely among returnees. Our study also covered which factors affect the timing of the move. Among the factors, in addition to demographic characteristics, there is also a typology based on the reasons for return. The results of the logistic regression show that those belonging to younger age groups and those with higher education have the highest chance of being in the group of movers after returning home.